

Погоріла С. Г.

Білоцерківський національний аграрний університет

Тимчук І. М.

Білоцерківський національний аграрний університет

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОДИНИЦІ ВИРАЖЕННЯ ГРОТЕСКОГО ЗАДУМУ В ПОВІСТІ В. ДРОЗДА «ІРІЙ»

У статті представлено комплексний аналіз емоційно забарвлених лексем художнього полотна повісті В. Дрозда «Ірій», здатних реалізувати гротескний задум письменника. Охарактеризовано їхній мовностилістичний потенціал. З'ясовано роль основних мовних одиниць у вираженні творчої манери автора, особливостях його мислення та поетики. За допомогою принципово важливих положень, висловлених раніше щодо творчості В. Дрозда, встановлено, що освоєння та трансформація емоційного лексикону повісті «Ірій» є однією з важливих особливостей гротескного підтексту. Не лише узагальнено основні риси вираження лексем, а й значно доповнено їхній мовностилістичний потенціал, що дозволяє уточнити внутрішню організацію цих одиниць, збагачує та доповнює поширені уявлення про рухомість лексичного пласту в художньому тексті, пояснює найважливіші закономірності його підбору.

Встановлено, що навіть у звичному поєднанні слів у тексті повісті наявні інакомовлення та смислова інверсія, розмежування сталого взаємозв'язку «слово – поняття». З'ясовано, що емоційно-експресивна наповнюваність авторських новоутворень, їхня естетична вмотивованість та образність спрямовані на створення комічного ефекту, що найчастіше має гротескний відтінок. Описано мовностилістичні прийоми письменника: використання суфіксів згрубілості, просторічних слів, поєднання з лексичного погляду непоєднуваних компонентів, насичення і до того емоційно забарвлених елементів, підсилення різнобічної семантики описаного поняття чи дії за допомогою синонімічних рядів, складених числівників тощо. Досліджено гротескний контекст цілісних синтаксичних конструкцій, семантичне поле яких зумовлене відомими фольклорними та літературними традиціями. Зазначено, що мотивувати гротескний задум автора в повісті можуть дібрані ним імена та прізвища героїв.

Ключові слова: Володимир Дрозд, мовностилістичні одиниці, химерна проза, емоційна лексика, гротеск, повість «Ірій».

Постановка проблеми. Творчий доробок українських шістдесятників дедалі частіше привертає увагу сучасних дослідників, які аналізують стильову індивідуальність митців, простежують співзвучність тематичного обрію з надбаннями постмодернізму, характеризують жанрову спрямованість їхніх творів. У цьому руслі особлива увага акцентована на прозі В. Дрозда, що нівелювала «традиції соцреалістичної белетристики» [3, с. 64] і стала яскравим прикладом відхилення від однаковості, стандартизму. Однак проаналізований дослідниками матеріал найчастіше розглянуто в контексті сучасного літературного процесу, водночас поза увагою залишено опис мовних одиниць, що формують текстове ядро та слугують інформативним наповненням творів. Цінним у такому разі є аналіз лексичного пласта повісті «Ірій», що виразно ілюструє «химерність» мовного оформлення тексту. Актуальність розвідки

зумовлена станом висвітлення обраної теми, необхідністю вивчення домінант реалізації емоційного лексикону крізь призму індивідуального стилю автора, аналізу функціонування у творі емоційної лексики як мовностилістичної одиниці, що реалізує гротескний задум письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твори В. Дрозда неодноразово ставали об'єктом аналізу багатьох науковців, що вказує на їхню художню цінність та неповторність письма автора. У літературознавчому контексті творчість письменника досліджували Г. Яструбецька [13], М. Гладкова [3], М. Жулинський [6], О. Бравко [2], А. Гурбанська [4], П. Майдаченко [9], Л. Яшина [14] та інші. Значно менше праць присвячено проблемі мовного оформлення художніх текстів митця. Вони переважно стосуються окремих лінгвістичних питань: аналізу поліської лексики в романі В. Дрозда «Листя землі» (стаття А. Явор-

ського [12]), дослідження подвійної актуалізації і розгорнутої фразеологічної метафори в химерній прозі автора (розвідка Н. Пасік та Г. Воеводіної [10]), опису фразеологізмів як засобу химеризації в повісті «Ірій» (праця О. Бачишиної [1]) тощо. Поза увагою дослідників залишилися характеристика мовностилістичних одиниць повісті В. Дрозда «Ірій», що репрезентують художню картину світу письменника, гротескний задум її втілення.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки – здійснити комплексний аналіз гротескно забарвлених лексем у художньому полотні повісті В. Дрозда «Ірій», охарактеризувати їхній мовностилістичний потенціал. З'ясувати роль основних мовних одиниць у вираженні творчої манери письменника, особливостях його мислення та поетики.

Виклад основного матеріалу. Щодо мовностилістичних особливостей лексики повісті В. Дрозда «Ірій» зазначимо, що вирішальну роль у її характеристиці відведено використанню автором поетики «химерності» – дивної й незвичної. Адже навіть у звичному поєднанні слів фіксуємо інакомовлення та смислову інверсію. Відбувається своєрідне розмежування сталого взаємозв'язку «слово – поняття». Водночас слово наповнюється емоційністю, експресивністю, естетичною вмотивованістю й образністю. У цьому полягає специфіка художнього мовлення тексту.

Пильніша увага до мовної організації літературного твору дозволяє виявити закономірності внутрішнього зв'язку між її елементами. Він спрямований на створення комічного ефекту, що найчастіше має гротескний відтінок. Важливу роль у цьому процесі відводимо авторським новоутворенням, що з погляду сучасної стилістичної норми містять багато граматичних словотворчих варіантів. Наприклад, лише від назви села Пакуль фіксуємо кілька похідних неологізмів: «*запакулив над вухом*» [5, с. 80] (вів розмову про Пакуль); «*вервечки літер ведуть тебе в казкові антисвіти, антипакулі*» [5, с. 7]. В обох прикладах гротескний контекст очевидний: словотворчі префікси *за-* й *анти-* несуть негативний відтінок, хоча йдеться про місце народження дитячих мрій.

Оригінальний В. Дрозд у підборі гротескних прикметників-характеристик: *барилкувате* черево [5, с. 6], *перехняблена* бригадна стайня [5, с. 8], *гайсакуватий* вихор [5, с. 9], *напиндюрений* горобець [5, с. 28], *булькаті* очища вошей [5, с. 35], *бабо-дідові* грядки і *тітко-дядькові* полуниці [5, с. 37], *ніжно-рожева* саліста мармиза [5, с. 40], *жорноподібні* зуби кабана

[5, с. 40], *гострохлорий* дух громадської вбиральні [5, с. 46], *закуфаєна* мати [5, с. 50], *вугластий* кулак [5, с. 67], *замислено-відсутні* очі [5, с. 96], *билимчата* постать дядька [5, с. 92], *сахаринові* марення [5, с. 92], *наркотично-пригодуницька* повість [5, с. 94], *металево-в'їдливий* голос [5, с. 107], *доцате* лице [5, с. 112] та інші. Зауважимо, що такі нетипові поєднання мовних елементів дозволяють підсилити суб'єктивну оцінку іменників, які вони характеризують. Автор послуговується кількома мовностилістичними засобами: використовує суфікси згрублості, поєднує з лексичного погляду непоєднувані компоненти, насичує і до того емоційно забарвлені елементи.

На окремий коментар заслуговує зафіксована в тексті просторічна лексика, що слугує засобом образного зображення. За принципом укралень вона насичує повість і створює необхідний колорит. Емоційно контрастною в цьому плані є група дієслів, використана прозаїком на означення дієслова *іти*: «*я почимчикував у кінець городу <...>*» [5, с. 9]; «*дядько пішодрала чалапав із столиці*» [5, с. 11]; «*корова Манька <...> передибала залитий сонцем двір*» [5, с. 14]; «*<...> карасі вичалапують на піщаний берег <...>*» [5, с. 18]; «*шкандибай на Пакуль свою дурну матку учить*» [5, с. 30]; «*вже прямцюватиму назад на світло дверей <...>*» [5, с. 32]; «*<...> видибувала баба Одарка*» [5, с. 39]; «*<...> мати шелепала за возом <...>*» [5, с. 50]; «*мій кінь <...> повервечився слідом*» [5, с. 55]; «*<...> я подрібцював слідом*» [5, с. 57]; «*нареши причвалали додому*» [5, с. 61]; «*<...> ми дибцяли <...>*» [5, с. 64]; «*<...> я телепався слідом <...>*» [5, с. 101]. Такий синонімічний підбір, на нашу думку, несе певне навантаження, мотивоване емоційними станами персонажів. У кожному слові фіксуємо нові відтінки змісту, що викликають різне розуміння ситуації. Скажімо, дієслово *шелепала* вказує на важку ходу матері в кирзових чоботах; *телепався* – на пригнічення думок і почувань героя; *видибувала* – на неспроможність жінки похилого віку швидко пересуватись. Емоційно позитивними можна вважати маркування дієслів *почимчикував* та *прямцюватиму*.

Промовистими є інші дієслова-просторіччя, ужиті в тексті. Наведемо кілька прикладів: *плюхаєшся* [5, с. 8], *глипаєш* [5, с. 8], *теленкнуло* [5, с. 10], *зирили* [5, с. 35], *здибати* [5, с. 45], *басамнув* [5, с. 46], *беркицьнеться* [5, с. 65], *зіп'явся* [5, с. 65], *вижлуктив* [5, с. 65]. Окремо із цього ряду виділимо дієслова-неологізми: *вилузувався* («*він хапливо вилузувався з куфайки <...>*» [5, с. 56]) та *вибамулилися* («*<...> аби стареньки*

шини не **вибамулилися** з ободів» [5, с. 9]), що вдало стилізовані прозаїком під просторіччя.

Потужним гротескотворчим засобом, побудованим на контрасті, можна вважати представлені у творі синонімічні ряди. У такий спосіб підсилена різнобічна семантика описаного поняття чи дії. Як семантико-стилістичні синоніми, що характеризують художнє багатство української лексики, розглядаємо такі ряди: «<...> наша **свиня**, наша **льоха**, наша **благодущина** **капловуха** **паця** <...>» [5, с. 36]); «**дзенькнули** **ланцюжки** <...>, **заплюскокіло**, **зadzюрчало**, **зadzюрило**» [5, с. 3]; «<...> як **попереду** **загуло**, **затріщало**, **загутіло** <...>» [5, с. 58]; «**клас** **радісно** **хихикнув**, **засміявся**, **зареготів** <...>» [5, с. 102]); «<...> мені було **байдужечки** до їхньої **схожості**, **універсальності**, **конвейєрності** <...>» [5, с. 106]; «<...> **ревіли**, **стогнали**, **вили** **обабіч** **машини**» [5, с. 116]. Кожен компонент таких синонімічних рядів має щось спільне з іншим у значенні й водночас доповнює загальне значення ряду індивідуальним відтінком.

Семантичної близькості в контексті повісті набувають інші слова-характеристики: «<...> **передзвін** **розхитаних** **спиць**, що **теленькали**, **джеркотіли**, **бамкали**, **погримували** на різні **голоси** <...>» [5, с. 9]; «**валкарі** <...> **апетитно** й **дружно** **плямкали**, **жвакали**, **чамкали**» [5, с. 54]; «я **булькотів** щось **дурне**, **дріб'язкове**, **безпомічне** <...>» [5, с. 100]; «**Бог**, чи **доля**, чи **випадок**, чи **сила** **земного** **тяжіння** <...>» [5, с. 101]; «**стражавілий** **сніг** <...> **в'янув**, **западав**, **никнув**» [5, с. 105] тощо. Таке вмиле використання письменником загальноновживаних та індивідуальних синонімічних рядів робить мовлення художнього тексту не лише багатим, а й емоційно насиченим, контрастним, досконалим.

Функціональну вагомість у гротескному сприйнятті тексту містять фіксовані у творі числівники. Вони не просто означають абстрактноматематичне число чи певну кількість однорідних предметів, а виражають додаткову підтекстову інформацію. Скажімо, на рівні прочитання досліджувані мовні одиниці сприймаються як елемент гіперболічного слова. Проте пильніша увага дозволяє виділити їхнє внутрішнє гротескне навантаження. Простежуємо його в тих контекстах, у яких автор послуговується складеними числівниками. Такі конструкції – спосіб зосередження уваги насамперед на нібито дійсному підрахунку. Комічний ефект супроводжує опис весілля персонажів: «<...> **парувало** **одна тисяча сто сорок сім** **апаратів** <...>» [5, с. 34]; «**привіз** із бази **сто сім** **вотів** **густо-червоного** **морсового**

конценстату <...>» [5, с. 34]; «**усі тридцять три** **дні** **бучного** **весілля** <...>» [5, с. 35]. Особливий гротескний відтінок має числівник, що характеризує кількість гостей: «**тридцять восьмеро** **з половиною** **пакульців** **та ирійців** **утопилися** **в морсі** <...>» [5, с. 35].

Як емоційно-оцінний чинник, що описує зажерливість тітки, діють числівники в іншому контексті: «<...> і **та смаженина** **пролежала** **на вітрині** **три роки**, **сім місяців** і **дев'ять днів** <...>» [5, с. 59]. Зауважимо, що важливу роль у цьому разі відіграють сполучувані з ними іменники, які вказують на протяжність часу. Інколи автор послуговується числівниками для підсилення емоційного враження від виконаних героями вчинків: «**Славко** **оббігав** **землю** **тисяча сто двадцять дев'ять** **разів** **по 51-ій паралелі**» [5, с. 33]; «я ж **зацібнув** **хвіртку** **на сто двадцять сім гарів**» [5, с. 38].

Підкреслено мотивувати гротескний задум автора в повісті можуть вдало дібрані ним імена та прізвища героїв. Зазначимо, що читач, дізнаючись номінацію персонажа, не одразу отримує уявлення про нього. Насамперед це пов'язане з тим, що адресат повинен досягнути задум прозаїка. Водночас вони є звичайними лексичними одиницями, семантика яких пов'язана із внутрішньою формою, що виступає посередником між змістом і звучанням слова. Скажімо, прізвище головного героя *Решето* сприймається самим пакульським хлопчиком як щось дріб'язкове, несуттєве. Семантично зумовленим є обраний ним псевдонім *Стрижень* (походить від слова *стрижень* – основної частини чого-небудь): «<...> **це звучить** **мужніше** й **серйозніше**, **бо що** **такі** **Решето?**» [5, с. 9].

Корекція тіткою свого імені сприймається як гротескна спроба автора висміяти намагання «вчорашніх селюків» «вибитися в люди». Ім'я *Федора*, яке поза контекстом має нейтральне семантичне забарвлення, у творі набуває негативного значення. Завдяки введенню автором графічного компонента вказаного імені «*фе-*» сприймається як зневажливий вигук «*фе*». У прізвищі героя Андрія *Гнидки* спостерігаємо опосередкований зв'язок між художнім антропонімом та характером п'янички й веселуна. Сміслові відтінки такої номінації очевидні.

Як відповідність характеру розглядаємо номінацію *Омелько* *Омелькович*. Подвійне використання лексеми *Омелько* дозволяє максимально співвіднести самого персонажа із персонажами української літератури, що мають таке ж ім'я. Найчастіше – це малоосвічені безграмотні про-

стаки. Такі асоціації підтверджені у творі оцінкою *«репаний пакулець»* [5, с. 96], що дає йому дядько.

Емоційне навантаження мають ужиті в повісті топоніми. Номінацію *Пакуль*, окрім достеменною назви населеного пункту на Чернігівщині, можна дешифрувати за словотворчими засобами. Основне емоційне навантаження несе непродуктивний префікс *па-*, який разом зі збірним іменником *куль* уже означає певним чином роз'єднаність, неузгодження. Таке різке до контрасту протиставлення рідного села відомому лише за книжками місту *Ірїю* зроблене навмисно як цілком свідомий насміх над традицією сучасної літератури в зображенні ідилії сільського життя. Що ж до етимології топоніма *Ірїй*, то, імовірно, це діалектний варіант «*вирїю*» – теплового краю, куди відлітають на зиму птахи. Семантичне вмотивування очевидне: хлопчик ще з дитинства уявно мандрував до омріяного краю. Проте така символіка топоніма різко контрастує з реальним станом речей, адже місто зустріло Михайла передмістям із промовистою назвою *Кукуріківщина*. Іронічний підтекст, закладений автором у підборі номінацій, переплетіння в них високого та низького начал, наявність елементів пародії вказують на їх емоційне гротескне навантаження в тексті.

На тлі одиничних емоційно забарвлених лексем особливе місце відводимо цілісним синтаксичним конструкціям. Їх семантичне поле зумовлене відомими фольклорними («*хоч засвітило те сонечко в наше віконечко повоєнної доби*» [5, с. 34]) та літературними («*дядько до Михайла: «нове життя нового прагне слова» <...>*» [5, с. 10]) традиціями. Як конкретну ремінісцентну прив'язку до ситуації розглядаємо слова Тараса Бульби: «*Я тебе породив, я тебе й вб'ю*», які пародійовані в устах дядька Дениса, коли він вбиває власне «дітище» – свиню в гаражі. Використання таких цілісних конструкцій у тексті найчастіше супроводжене пародійним елементом, репрезентованим через пафосне звучання буденних справ.

Найпоширенішими лексичними конструкціями, що засвідчують єдність художньої мови «*Ірїю*» із джерелами народної, є фразеологізми. Відомо, що вони мають єдине, узагальнювальне,

зазвичай експресивне значення. Однак прозаїк порушує закладене мовною нормою відтворення того самого компонентного складу, послуговується водночас окремим елементом лексичного цілого: «*я меланхолійно стежу за його роботою, хоч мої кишки давно підігравали дядьковим <...>*» [5, с. 54]; «*тут де взялися мурахи, холодні мов крижини, і поповзли мені від п'ят до тім'я <...>*» [5, с. 72]. Такий спосіб подачі вказує на нерозривний єдності з художнім полотном та виконує роль смислового центра, навколо якого групуються додаткові семантичні значення.

Інколи аналізовані мовні одиниці можуть набувати в тексті матеріального вираження, реалізованого через буквальне сприйняття письменником їх словесного наповнення. Гротескно в такому разі звучить поданий автором додатковий коментар: «*дід Єврась за словом до кишені не ліз, воно лежало в нього напихваті*» [5, с. 37]. Специфічну функцію виконують у повісті фразеологізми-зрощення. Цілісні за мовною нормою, вони виключають словесне розширення своїх меж. Проте автор нівелює будь-які обмеження, подає індивідуальні характеристики: «*я старатливо бив у саду березовим оцупком байдики <...>*» [5, с. 71].

Висновки і пропозиції. Проілюстрований матеріал засвідчив, що в підборі емоційного лексикону повісті прозаїк послуговується найрізноманітнішими мовними одиницями, вдається до непродуктивних словотворчих засобів, насичує відомі поняття додатковими семантичними значеннями, вибудовує химерні конструкції. Таке вільне оперування словом створює гротескні каламбури. Оригінальність та індивідуальність виявляють себе в усьому: у конструюванні синонімічних рядів, підборі номінацій, характеристичі об'єктів чи подій за допомогою прикметників, розширенні меж фразеологічних одиниць тощо. Номінації як елемент емоційної лексики повісті найчастіше мають іронічний підтекст, що ґрунтується на взаємозв'язку високого та низького начал. Їх етимологічне наповнення – засіб творення гротескного образу. Перспективним у цьому напрямі дослідження вбачаємо подальше вивчення лексем повісті як складової частини гротескно наповнених авторських тропів.

Список літератури:

1. Бачишина О. Фразеологізми як засіб химеризації в повісті В. Дрозда «*Ірїй*». *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 274–283.
2. Бравко О. Колористичні засоби художньої виразності у прозі Володимира Дрозда. *Слово і час*. 2019. № 8. С. 78–97.
3. Головка Л., Гладкова М. Міфопоетика повісті В. Дрозда «*Ірїй*». *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : спільний українсько-румунський науковий журнал. 2018. № 3 (19). С. 63–66.

4. Гурбанська А. Гумористично-сатирична парадигма у творчості Володимира Дрозда. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 8 «Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)». 2017. Вип. 7. С. 206–216.
5. Дрозд В. Вибрані твори : у 2-х т. Київ : Рад. письменник, 1989. Т. 2 : Повісті, романи. 552 с.
6. Жулинський М. І буде сотворений майстром світ. *Слово і час*. 2004. № 8. С. 3–9.
7. Кобилко Н. Кольорова символіка образу дороги в химерному прозописьмі Володимира Дрозда та Валерія Шевчука. *Львівський філологічний часопис : науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. № 5. 2019. С. 65–68.
8. Коноваленко Т. Химерна й магічно-реалістична проза В. Дрозда та С. Руської. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. № 3 (13). С. 203–209.
9. Майдаченко П. «Химородність» творів В. Дрозда. *Комічне в сучасній українській прозі*. Київ : Дніпро, 1991. С. 38–84.
10. Пасік Н., Воеводіна Г. Подвійна актуалізація і розгорнута фразеологічна метафора в химерній прозі Володимира Дрозда. *Література та культура Полісся : збірник наукових праць*. Серія «Філологічні науки». Вип. 77. № 3. Ніжин : Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя., 2014. С. 157–167.
11. Січкарь О. Жанрово-стильове розмаїття прози В. Дрозда. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2006. Вип. 28. С. 199–204.
12. Яворський А. Поліська лексика в романі Володимира Дрозда «Листя землі». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 6 (307). С. 154–158.
13. Яструбецька Г. Експресіоністичний вимір роману «Листя землі» Володимира Дрозда. *Слово і час*. 2013. № 12. С. 82–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2013_12_21.
14. Яшина Л. Проза Володимира Дрозда : міфопоетичний дискурс. Дніпропетровськ, 2003. 132 с.

Pogorila S. G., Timchuk I. M. LANGUAGE AND STYLISTIC UNITS OF EXPRESSION OF A GROTESQUE CONCEPT IN THE STORY OF V. DROZD “IRIY”

The article presents a comprehensive analysis of the emotionally colored tokens of the artistic canvas of V. Drozd's story “Iriy”, capable of realizing the grotesque idea of the writer. Their linguistic and stylistic potential is characterized. The role of the main language units in the expression of the author's creative style, peculiarities of his thinking and poetics is clarified. Operating on the fundamentally important provisions previously expressed regarding the work of V. Drozd, it is established that the development and transformation of the emotional lexicon of the story “Iriy” is one of the important features of the grotesque subtext. Not only generalized the main features of token expression, but also significantly supplemented their linguistic and stylistic potential, which allows to clarify the internal organization of these units, enriches and complements existing ideas about the mobility of the lexical layer in the literary text, explains the most important patterns of its selection.

It has been established that even in the usual combination of words in the text of the story there is dissent and semantic inversion, delimitation of the permanent relationship “word-concept”. It was found that the emotional and expressive content of the author's neoplasms, their aesthetic motivation and imagery are aimed at creating a comic effect, which often has a grotesque tone. The most frequent linguistic and stylistic devices of the writer are described: use of suffixes of coarseness, spatial words, combination of lexically incompatible components, saturation of emotionally colored elements, strengthening of various semantics of the described concept or action by means of synonymous series, compound numerals. The grotesque context of integral syntactic constructions, the semantic field of which is conditioned by known folklore and literary traditions, is studied. It is noted that the grotesque idea of the author in the story can be motivated by the names and surnames of the heroes chosen by him.

Key words: Volodymyr Drozd, linguistic stylistic units, whimsical prose, emotional vocabulary, grotesque, story “Iriy”.